

---

УДК 330.35

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-78-9>

**Радченко О. П.**

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

### **ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ**

У статті досліджено сучасний стан та перспективи розвитку відтворення людського капіталу в агропромисловому комплексі в умовах глобалізації та інтеграції країни у світовий економічний простір. Визначено найбільш оптимальні та дієві механізми й інструменти розширеного відтворення трудових ресурсів аграрного сектору національної економіки в умовах її реформування. Дано обґрунтування основних видів знань як важливої компоненти освітнього потенціалу. Розроблено та обґрунтовано першочергові кроки перетворень у політиці щодо відновлення людського капіталу аграрного сектору та визначено основні властивості, притаманні цій економічній категорії. Проаналізовано та визначено основні можливі тенденції розвитку процесу розширеного відтворення людського капіталу, його основні концептуальні засади тощо. Розглянуто зарубіжний досвід ефективного відновлення людського капіталу в країнах із найбільш розвинутим аграрним сектором. Виявлено основні чинники впливу на процес розширеного відтворення людського капіталу в аграрному секторі та на їх основі розроблено першочергові заходи нівелювання негативних тенденцій руйнування соціальної сфери села.

**Ключові слова:** відтворення людського капіталу, аграрний сектор, інновації, реформа, соціальна сфера.

**Постановка проблеми.** Соціально-економічний розвиток будь-якої країни нерозривно зв'язаний із питанням відтворення людського капіталу – незамінного чинника економічних перетворень.

У період трансформації економічних відносин в аграрному секторі економіки питання ролі та розвитку системи управління, кваліфікації персоналу та його підготовки є чи не найважливішим у забезпеченні розвитку агропромислового комплексу, особливо в умовах глобалізації та в період інтеграції України у світову економічну систему. На тлі динамічного розвитку інноваційних процесів та загострення світової конкуренції пошук резервів зростання економічних показників необхідно шукати саме у визнанні

ролі людського капіталу та його розширеному відтворенні.

Останні тенденції динамічного розвитку економічних процесів у суспільстві, у тому числі в агропромисловому комплексі, вимагають створення дієвих механізмів регулювання відтворення людського капіталу.

Людський капітал із погляду якісних параметрів, на нашу думку, є центральною та незамінною ланкою забезпечення реального й комплексного розвитку інноваційних перетворень у трансформації розвитку аграрного сектору економіки України.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Використання та відтворення людського капіталу знайшли своє відображення в численних працях

відомих науковців: С.І. Бандури, Д.П. Богині, І.К. Бондар, О.А. Грیشнової, Г.А. Дмитренка, В.І. Куценко, Л.С. Лісогор, В.О. Мандибури, В.М. Новікова, В.В. Онікієнка, І.Л. Петрова, С.В. Тютюннікова, А.А. Чухна та багато інших видатних учених та дослідників, які переймалися цим важливим питанням.

Серед історичних постатей, класиків економічної теорії можемо відзначити А. Сміта, Д. Рікардо, Д. Кісінга, Ф. Візер, І. Фішера, Дж.С. Мілля та інших теоретиків, які зробили значний внесок у розуміння значущості людського чинника та його недооціненої ролі в економічних процесах.

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** Глобалізаційні процеси, які охоплюють світовий простір, спонукають до більш прискіпливого вивчення питання розвитку людського капіталу. Соціально-економічні інструменти під впливом розвитку науково-технічного прогресу підвищили роль людського чинника.

**Мета статті.** Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних і методологічних аспектів обґрунтування та напрацювання сучасної стратегії розширеного відтворення людського капіталу в аграрному секторі та розроблення механізмів впливу на цей процес. Вибір основного напрямку забезпечення розширеного відтворення передусім вимагає розроблення дієвого механізму перебудови всього агропромислового комплексу. Метою нашого дослідження є вдосконалення процесу відтворення людського капіталу в аграрному секторі, тобто визначення впливу кожного окремого чинника зовнішнього та внутрішнього середовища.

**Виклад основного матеріалу.** Саме від якості персоналу, і в першу чергу від керівного складу, буде залежати, який напрям розвитку вибере реформування агропромислового виробництва в Україні та які будуть отримані результати в майбутньому.

Найкраще визначив роль людського чинника в розвитку суспільства у цілому та розкрив його сутність видатний теоретик Дж.М. Кейнс. У праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» він зазначив, що найбільш цінним для виробництва є людський індивідуалізм, якщо він може бути очищеним від дефектів і зловживань (рис. 1).

Досліджуючи тему людського капіталу, неодмінно доходимо висновку, що обсяг знань, кваліфікація, досвід, мотивація та продуктивність мають пряму кореляційну залежність з обсягом вкладених засобів у підготовку спеціаліста та рівнем його доходів.

Особливостями людського капіталу на відміну від інших ресурсів є те, що:

- інвестиції у людський капітал, як правило, у майбутньому знаходять своє відображення у майбутньому рівні доходів;
- формування людського капіталу залежить від поєднання двох складників: від індивідуума та суспільства у цілому, тобто від системи освіти й бажання і вміння навчатися;
- людський капітал на відміну від інших ресурсів із часом не тільки не втрачає свою вартість, а навпаки, з досвідом стає дорожче та цінніше;
- інвестиції у людський капітал носять довготривалий характер;
- доходи, які отримує носій людського капіталу, контролюються безпосередньо ним самим незалежно від джерела інвестицій;

– людський капітал є незамінним засобом діяльності суспільства.

Людський капітал – явище складне та динамічне, як економічна категорія дає змогу пояснити дію більшості соціально-економічних процесів, які відбуваються у суспільстві, таких як національне багатство, економічне зростання, конкурентоспроможність як окремого комерційного підприємства, так і галузі або країни у цілому, утворення та перерозподіл доходів тощо.

Чинники, які визначають людський капітал, можна теоретично розглядати на національному, галузевому та рівні окремого підприємства.

До чинників національного, або макрорівня, передусім відносять:

- рівень економічного розвитку суспільства, держави, галузі тощо;
- ментальні особливості розвитку суспільства;
- економічну та соціальну політику держави;
- природно-ресурсні, кліматичні, географічні, демографічні потенційні можливості.

Підготовка професійних фахівців, відповідних вимогам сьогодення, для забезпечення розвитку агропромислового виробництва на сучасному етапі інтеграції України у світове економічне середовище є питанням першочергового значення, роль якого неможливо переоцінити.

Залежно від специфіки галузі, в якій використовується людський капітал, його поняття має різні визначення. Так, на нашу думку, специфіка функціонування людського капіталу в аграрній сфері має свої, притаманні тільки цій галузі особливості, а саме:

- використання людського капіталу в аграрному секторі тісно взаємопов'язане з використанням живих організмів – тварин та рослин, що передбачає необхідність урахування біологічних процесів на рівні з економічними;
- людський капітал залежить від природно-кліматичних умов, що призводить до нерівномірного його використання;
- на відміну від інших галузей національної економіки сільське господарство носить сезонний характер, тому рівень використання людського капіталу в різні пори року не однаковий;
- аграрне виробництво переважно залишається трудомістким, що призводить до застосування значного рівня фізичної праці, а це негативно відбивається на популярності сільськогосподарської праці.

Тому використання та відтворення людського капіталу в аграрному секторі економіки потребує постійного пристосування до особливостей цієї галузі.

Загалом формування якісного, необхідного людського капіталу вимагає тривалого періоду в силу біологічних та фізичних особливостей людини,

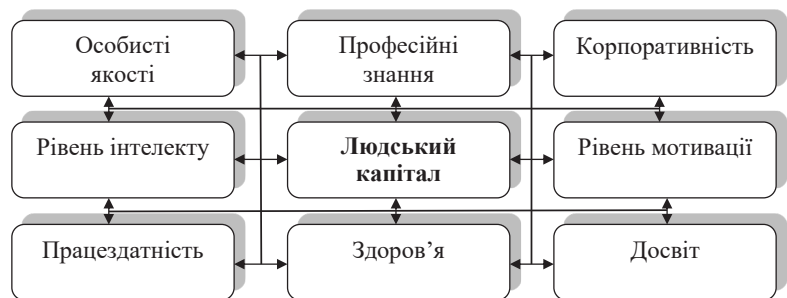


Рис. 1. Загальна структура формування людського капіталу

Джерело: авторська розробка

яке може бути реалізоване тільки за комплексного підходу, через упровадження обґрунтованої політики держави у сфері підтримання здоров'я нації, якісної та доступної освіти, культури і професійної підготовки майбутніх фахівців.

Актуальність питання відтворення людського капіталу в аграрному секторі економіки пояснюється тенденціями останніх років, а саме:

- старінням населення (зміною вікового складу населення країни), що пов'язано з подовженням тривалості життя та катастрофічним зниженням народжуваності, а також колосальними масштабами міграції працездатного населення у країни з кращим рівнем економічного розвитку;

- розвиток науково-технічного прогресу, впровадження інноваційних технологій, автоматизація та роботизація виробничих процесів потребує і спеціалістів відповідного рівня, попит на яких перевищує пропозицію на ринку праці України;

- деградацією, а за деякими напрямками повною відсутністю якісної системи підготовки професійно-технічних спеціалістів у галузі аграрного виробництва;

- світові тенденції міграції трудових ресурсів позначаються й на Україні через відтік кваліфікованих кадрів за кордон.

Неодмінною умовою ефективного відтворення людського капіталу, у тому числі і в аграрному секторі, має стати його об'єктивна оцінка. Для цього в економічній науці використовують численну кількість методів та моделей, які умовно можна об'єднати за такими типами:

- витратну модель – на основі витрат за схожим потенціалом людського капіталу з урахуванням первісної вартості;

- монетарну модель – за прогнозованими, очікуваними доходами в майбутньому;

- ціннісну модель, тобто це поєднання моделі монетарної та поведінкової за їх взаємодії.

Таким чином, виходячи з раніше зазначеного, поняття людського капіталу в аграрній сфері можна представити як сукупність у людини вроджених та набутих здібностей, здоров'я, мотивацій та бажання до саморозвитку, які застосовуються в процесі трудової діяльності, і здатності досягати поставленої мети.

Відтворення будь-якого явища, як і відтворення людського капіталу, потребує вкладень у свій розвиток, тобто інвестицій – витрат на майбутнє підвищення продуктивності праці та росту доходів як окремих людей, так і суспільства у цілому. До цих витрат належать витрати на освіту (початкову, середню та вищу), витрати на підтримку здоров'я свого та своїх дітей; витрати на підвищення рівня професіоналізації; витрати на побутові потреби, утримання дітей тощо.

Зауважимо, що в умовах глобалізаційних процесів та конкурентного середовища інвестиції в людський капітал, стимулювання інтелектуальних та творчих здібностей, гідна оплата праці мають стати пріоритетним та єдиною можливим стратегічним напрямом забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України.

В аграрному секторі, як і в будь-якому секторі національної економіки, відтворення людського капіталу та його мотиваційних характеристик неможливе без забезпечення високоякісної базової освіти, організації професійної компетентної підготовки та перепідготовки, забезпечення безперервного процесу навчання.

Хоча в Україні спостерігається повільний темп інтеграції у світовий інтелектуальний простір,

тим не менше окремі позитивні зрушення вже є. У бюджеті на 2018 р. інвестиції в освіту, зокрема частка ВВП на освіту, становила 6,7%. Зведений бюджет освіти зріс до 53,3 млрд грн порівняно з 2017 р., а в 2019 році субвенція з державного бюджету України місцевим бюджетам становила 69,6 млрд грн, тобто фінансування збільшилося на 13%, і це позитивна динаміка розвитку національної освіти.

Для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств стратегія підготовки кадрів для аграрного сектору національної економіки має передбачати вирішення таких завдань:

- у період розвитку інноваційних процесів, на етапі трансформування економік більшості країн з індустріального на постіндустріальний тип, система підготовки кадрів має бути спрямована на симбіоз фундаментальних теоретичних досліджень, прикладної науки та реального економічного середовища;

- сучасна вітчизняна освітня програма з підготовки фахівців має носити дуальний характер, де частина навчальної програми буде представлена теоретичними та аналітичними знаннями, а інша частина проходити у вигляді виробничої практики в реальних умовах аграрного виробництва, що дасть змогу підготувати фахівців із теоретичною та практичною базою знань та дасть їм реальні можливості бути конкурентоспроможними на ринку праці аграрного сектору;

- у програмах підготовки фахівців необхідно використовувати досвід зарубіжних освітніх програм, але перевагу надавати особливостям розвитку аграрного сектору з урахуванням національного менталітету сільського населення. Під час підготовки фахівців у галузі аграрного виробництва необхідно використовувати методики та інструментарій, які успішно зарекомендували себе в розвинутих країнах, але з обов'язковим урахуванням особливостей розвитку національного аграрного сектору з його традиціями та перевагами;

- термін підготовки спеціалістів та їх спеціалізація для аграрного сектору мають варіюватися залежно від спеціальності та рівня відповідальності обов'язків майбутнього фахівця. Так, сьогодні в аграрному секторі існує значний дефіцит спеціалістів агрономічного напрямку та значне перевищення пропозиції фахівців економічних спеціальностей;

- аграрна освіта має стати обов'язковою для всіх, хто хоче працювати в аграрному виробництві. Так, малий та середній бізнес (фермери) мають отримати сертифікати проходження короткострокового навчання (0,6–1,5 роки) із загальних навчальних дисциплін аграрного спрямування для опанування хоча б основ здійснення сільськогосподарського виробництва та фундаментальних законів економіки, маркетингу, права. Керівники та спеціалісти крупних аграрних підприємств незалежно від форми власності мають отримати обов'язкову вищу аграрну освіту;

- необхідно повернути участь комерційних структур, тобто аграрних підприємств, до фінансування підготовки власних майбутніх кадрів, як це було раніше й як це практикується в інших країнах;

- майбутні спеціалісти аграрного сектору мають отримувати більш універсальні знання для підвищення їхньої конкурентоспроможності на аграрному ринку.

Неодмінною умовою реалізації напрямів реформування освіти в аграрному секторі має стати, безперечно, повне фінансування цих проєктів, яке має взяти на себе більшою мірою держава з обов'язковим залученням комерційних структур, профспілкових аграрних організацій, різноманітних суспільних фондів тощо, так чи інакше пов'язаних з аграрною сферою.

**Висновки і пропозиції.** Вивчаючи питання відтворення людського капіталу, можемо констатувати, що, на превеликий жаль, соціально-економічне становище в аграрній сфері національної економіки характеризується вкрай негативними тенденціями, серед яких передусім можна виділити зменшення рівня споживання, катастрофічну ситуацію з безробіттям сільського населення, соціальну та демографічну кризу (щороку два-три десятка малих населених пунктів зникає з мапи України), занепад, а інколи й повну від-

сутність елементарного інфраструктурного забезпечення життя сільського населення.

У таких умовах говорити про відтворення людського капіталу аграрного сектору, а тим більше про розширене відтворення, дуже складно, тому зазначені принципи відтворення людського капіталу в аграрному секторі вимагають якнайшвидшої практичної реалізації.

Інноваційний технологічний розвиток національної економіки, зокрема і агропромислового комплексу, складність сучасних виробничих процесів, зростання світового рівня конкуренції потребують спеціалістів високого рівня, здатних до постійного вдосконалення та високої особистої зацікавленості. Питання розширеного відтворення людського капіталу в аграрному секторі в сучасних умовах неможливо переоцінити, і вирішення цих завдань має стати стратегічним напрямом сталого розвитку агропромислового комплексу України.

#### Список використаних джерел:

1. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни : монографія / О.В. Шубравська та ін. ; за ред. О.В. Шубравської. Київ : Інститут економіки та прогнозування України, 2014. 456 с.
2. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) : монографія / М.В. Присяжнюк та ін. ; за ред. М.В. Присяжнюка та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
3. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80?lang=en>. (дата звернення: 11.07.2019).

#### References:

1. Shubravskaya O. V., Moldavan L. V., Paskhaver B. Y. (2014) *Ahroprodovolchyi rozvytok Ukrainy v konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky krainy*. [Agri-food development of Ukraine in the context of ensuring food security of the country]. Kyiv : DU "Instytut ekonomiky ta prohnouzuvannia Ukrainy".
2. Prysiazhnyuk M.V., Zubets M.V., Sabluk P.T., Mesel-Veseliak V.Ia. ta in. (2011). *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku)*. [Agricultural Sector of Ukraine's Economy (State and Prospects for Development)]. Kyiv : NNTs IAE.
3. *Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku [Strategy of development of the sphere of innovative activity for the period till 2030]*. (2019). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80?lang=en>. (accessed 11 July 2019).

**Радченко А. П.**

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

### ОСОБЕННОСТИ ВОССОЗДАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ

#### Резюме

В статье исследованы современное состояние и перспективы развития воссоздания человеческого капитала в агропромышленном комплексе в условиях глобализации и интеграции страны в мировое экономическое пространство. Определены наиболее оптимальные и действенные механизмы и инструменты расширенного воссоздания трудовых ресурсов аграрного сектора национальной экономики в условиях ее реформирования. Разработаны и обоснованы первоочередные шаги превращений в политике относительно воссоздания человеческого капитала аграрного сектора в сфере инноваций. Определены основные возможные тренды и тенденции развития расширенного воссоздания человеческого капитала, его основные концептуальные принципы и тому подобное. Проанализирован зарубежный опыт эффективного возобновления человеческого капитала. Обнаружены основные факторы влияния на процесс расширенного воссоздания человеческого капитала в аграрном секторе и на их основе разработаны первоочередные меры по нивелированию негативных тенденций разрушения социальной сферы села.

**Ключевые слова:** воссоздание человеческого капитала, аграрный сектор, инновации, реформа, социальная сфера.

**Radchenko Oleksandr**

Odesa I.I. Mechnikov National University

## FEATURES OF THE OPENING OF HUMAN CAPITAL IN THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION

### Summary

The article investigates the current state and prospects of development of human capital reproduction in the agro-industrial complex in the conditions of globalization and integration of the country into the world economic space. The most optimal and effective mechanisms and instruments of expanded reproduction of labor resources of the agricultural sector of the national economy under the conditions of its reforming are determined. The substantiation of basic types of knowledge as an important component of educational potential is given. Under the influence of technological progress, the fundamentals of the organization of agricultural production and enterprise management are changing. This places new demands on specialist training when intellectual capital is increasingly embracing agricultural production – from large enterprises producing unique products to small ones. The first and foremost steps in the policy transformation for the renewal of the human capital of the agrarian sector have been developed and substantiated, and the basic characteristics inherent in this economic category have been identified. The main possible tendencies of development of the process of extended reproduction of human capital, its basic conceptual bases, etc. are analyzed and determined. The international experience of effective human capital recovery in countries with the most developed agrar sector is considered. The study revealed the main factors influencing the process of expanded reproduction of human capital in the agricultural sector, and based on them, the first priority measures to counteract the negative tendencies of destruction of the social sphere of the village. The innovative technological development of the national economy, including the agro-industrial complex, the complexity of modern production processes, the growth of the world level of competition, requires specialists of high level, capable of continuous improvement and high personal interest. Therefore, the issue of expanded human capital reproduction in the agricultural sector cannot be overestimated in the current conditions, and the solution of these problems should become a strategic direction for sustainable development of Ukraine's agro-industrial complex.

**Keywords:** human capital, agrarian sector, innovation, reform, social sphere.

---

---